

Tilburg University

De maatschappelijke verantwoordelijkheid van het bankwezen

Bosman, H.W.J.

Published in:
Maandschrift Economie

Publication date:
1979

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Bosman, H. W. J. (1979). De maatschappelijke verantwoordelijkheid van het bankwezen. *Maandschrift Economie*, 43(5), 218-226.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

De maatschappelijke verantwoordelijkheid van het bankwezen *

door prof. dr. H. W. J. Bosman

1. Inleiding

De maatschappelijke betekenis van het bankwezen in Nederland zou om te beginnen kunnen worden benaderd aan de hand van statistische gegevens. De toegevoegde waarde van het bankwezen, dus de inkomens die de activiteiten van het bankwezen tot stand brengen, is in verhouding tot het gehele nationale inkomen uiterst bescheiden, maar wel groeiende: 1,6 à 1,7% in de jaren 50, 1,8 à 2,2% in de jaren 60 en 3,5% in de laatste jaren. Zou men het steeds groeiende overheidsaandeel in het nationaal inkomen buiten beschouwing willen laten en het aandeel van het bankwezen alleen uitdrukken in de toegevoegde waarde van bedrijven, dan ziet men lange tijd een aandeel van om en nabij 2%, welk percentage van 1965 af geleidelijk oploopt tot het thans 4,3% bedraagt. Eenzelfde ontwikkeling valt te zien bij de werkgelegenheid: deze is nu 2,4% van de totale werkgelegenheid in bedrijven tegen circa 1,5% in de jaren vóór 1965. Dat alles geeft toch wel een interessant beeld: in 1964 vond de bekende fusie plaats waardoor de vier grootste algemene banken tot twee samensmolten en kort daarna kwam de ontwikkeling op gang, die leidde tot een belangrijke verschuiving van chartaal naar giraal geld, tot een enorme vergroting van het door de banken aangeboden dienstenpakket, en tot branchevervaging tussen de verschillende groepen financiële instellingen. Dit alles ging gepaard met een invoering van automatische processen die de ontwikkeling van de reeds genoemde aspecten mogelijk maakte. Ondanks deze automatisering heeft het bankwezen, absoluut en relatief, aan meer mensen werk gegeven. Binnen het kader van de toegevoegde waarde hebben, zoals overal in het bedrijfsleven, de lonen en salarissen aan betekenis gewonnen ten koste van de overige inkomens. Het is misschien van belang op te merken dat in het verzekeringswezen zich een volkomen parallelle ontwikkeling heeft voorgedaan.¹

* Voordracht in het kader van de 'Dag van de Onderneming', van de Nederlandsche Middenstandsbank NV op 17 april 1979. De tekst is hier en daar herzien naar aanleiding van de discussie.

1. Alle percentages zijn ontleend aan de publikaties van het C.B.S. over de nationale rekeningen en aan het Centraal Economisch Plan 1978 van het Centraal Planbureau.

2. Verandering in de cliëntenkring

Het zou interessant zijn indien we ons ook eens zouden verdiepen in de aandelen die het bankwezen in het totaal van onze economische activiteiten nam in de periode tussen de beide wereldoorlogen en in het tijdvak, waarin onze bekende grote algemene banken van de grond kwamen, dus vanaf 1870.

Belangrijker dan de kwantitatieve verschillen met de tegenwoordige tijd, die uit zo'n studie zouden blijken, zijn echter de kwalitatieve veranderingen tussen toen en nu, niet in de letterlijke zin van het verrichten van bankdiensten van een bepaalde kwaliteit, maar meer in de betekenis, dat het vroegere algemene bankwezen in aanraking kwam met ondernemingen in handel en industrie, met de effectenbeurs en met de overheid, maar niet met de loon- en salaristrekkende, de consument. En zelfs in de kringen van het bedrijfsleven was er verschil in aanrakingspunten met het bankwezen. Het midden- en kleinbedrijf was immers steeds het terrein waarvoor de Nederlandsche Middenstandsbank een specifieke belangstelling had en de landbouwkredietbanken beperkten hun kredietverlening vóór WO II tot agrarische ondernemers en coöperaties en soms mede tot het ambachts- en winkelbedrijf op het platteland. Wat de steden betreft, kan men toch wel stellen dat voor de doorsnee werknemer de spaarbank de enige bank was waarmee hij een rechtstreekse bemoeienis had. Dat alles is in de laatste twintig jaar grondig veranderd. Ik behoef op de details daarvan niet in te gaan.²

Alle genoemde bankgroepen komen thans in aanraking met vele groepen en individuen van de bevolking, zowel in hun actieve als passieve bedrijf, als ook bij diensten, die minder duidelijk in de balans tot uiting komen. Ik vraag mij af of dit niet tot bepaalde consequenties zou kunnen leiden ten aanzien van de integratie van de bank in de samenleving. Denkt men hierover na, dan dringt zich telkens weer een vergelijking tussen de verschillende typen banken aan ons op. Wat vroeger de 'kleine man' werd genoemd, had alleen maar met de spaarbank te maken, maar het bestuur van de particuliere spaarbank bestond meestal uit burgers uit andere groepen van de bevolking dan waaruit de spaarders werden gerecruteerd. De oorsprong van de spaarbanken in Nederland is nauw verbonden met de activiteiten van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die zich in de 19e eeuw ten doel stelde 'verbetering van het lot der minder bedeelden, door bestrijding van de armoede, en in het bijzonder door de bevordering van het onderwijs'.³

De meer verlichte burgers van de 'gegoede stand' richtten spaarbanken op om de minder bedeelde gelegenheid tot sparen te geven en hem zo voor armoede te bewaren. De goeide burgers die het bestuur van de desbetreffende stichtingen

2. Zie H. W. J. Bosman, *Het Nederlandse bankwezen*, 2e druk Deventer 1978, hoofdstuk 11.

3. J. R. A. Buning, *De beleggingen der bijzondere spaarbanken in Nederland*, Haarlem 1941, blz. 18.

vormden, hadden zelf uiteraard aan de spaarbankdienst geen behoefte en zij die dat wel hadden, behoorden niet tot de kring, waaruit de bestuurders werden gerecruteerd.

Anders lag het met de boerenleenbanken en raiffeisenbanken die aan het einde van de 19e eeuw ontstonden. De rechtsvorm daar was de coöperatieve en deze droeg ertoe bij dat bestuur en raad van toezicht het voortdurende vertrouwen moesten hebben van hun beroeps- en dorpsgenoten die de algemene vergadering vormden. Lange tijd is die belangstelling dan ook groot geweest. Een sterke wisselwerking tussen het centrale orgaan, nu de Centrale Rabobank en de lokale banken, eveneens een kenmerk van het raiffeisensysteem, is er nog steeds, maar de interesse van de plaatselijke leden voor de plaatselijke bank is aanmerkelijk gedaald.⁴ Toch spiegel ik mij aan dit voorbeeld als ik iets wil zeggen over de band van de algemene banken met, ja met wie? Met hun aandeelhouders zou men dan zeggen, want dat zijn degenen die toch een wat nauwere relatie met de onderneming zouden moeten hebben. Ieder weet dat dat in feite niet of nauwelijks het geval is, omdat de ontwikkeling naar grote ondernemingen gepaard is gegaan met een feitelijke uitholling van de macht van de aandeelhouders. Ik denk dat daar weinig aan te doen is en dat het noch verstandig, noch doenlijk zou zijn om te proberen deze ontwikkeling terug te draaien. De commissie van aandeelhouders is een instrument om aan het recht van de aandeelhouders tot voordracht en tot het maken van bezwaar ten aanzien van de benoeming van commissarissen enigermate gestalte te geven, maar daardoor worden de gewone aandeelhouders niet bereikt. Zonder in termen van macht te denken, vraag ik mij af of de bank zich niet zou wenden tot haar aandeelhouders om hen te maken tot een kring van geïnteresseerden, die regelmatig op de hoogte worden gehouden van de gang van zaken, zowel schriftelijk als ook in bijeenkomsten. Juist de grote banken met hun uitgebreide kantorennet zouden dit regionaal kunnen organiseren. Ik geloof, dat men daarbij ook een dosis kennis over het geld- en bankwezen kan verspreiden. Economie en met name dit onderdeel wordt altijd als moeilijk ervaren, doch de beginselen zijn mijn inziens niet moeilijker te begrijpen dan die van menig ander vak. Ik zou op deze wijze een grotere integratie van de banken in onze samenleving tot stand willen brengen dan in feite het geval is. Ik zie het ook zo, dat banken op deze wijze hun visie op bepaalde problemen aan een aantal geïnteresseerden kunnen kenbaar maken en zo een tegenwicht kunnen vormen ten aanzien van het negatieve beeld dat soms ten aanzien van financiële instellingen wordt opgeroepen.

Men kan het ook nog van deze kant bekijken: de plaatselijke of regionale directeur van een bank moet zich goed oriënteren in zijn woonplaats of streek. Naar mijn mening zou hij dat in een bredere kring moeten doen dan hij misschien op het eerste gezicht zou denken. Hij zal uiteraard niet de gelegenheid hebben om

4. C. G. A. Mertens, in *'Rabobank'* 12/1978, blz. 2.

regelmatig met iedereen een glas sherry te drinken, maar een contact, minder intensief, maar met een wat ruimere kring dan zijn gebruikelijke relaties, zou de bank meer integreren in plaatselijke gemeenschappen. Zag ik vooral de aandeelhouder als de aangewezen figuur om een wat intensiever contact op lokaal niveau met de bank te houden (met begrip voor praktische moeilijkheden omdat hij in principe anoniem is), men behoeft het niet tot deze groep te beperken. Ook zij die door het vormen van spaartegoeden of door het regelmatig doen van andere zaken met de bank geacht kunnen worden tot een kring van geïnteresseerden te behoren, zouden voor geregeld contact benaderd kunnen worden. En het is uit het voorafgaande wel duidelijk dat ik daarbij niet alleen denk aan leiders van ondernemingen (met groepen ondernemers in het midden- en kleinbedrijf heeft de Nederlandsche Middenstandsbank reeds contact) maar ook aan leiders van gezinshuishoudingen.

3. Kredietverlening aan ondernemingen

Als ik dan tot een meer concreet maatschappelijk aspect kom, dan merk ik op, dat regelmatig de kredietverlening van een bank aan een in moeilijkheden verkerende onderneming ter voortzetting van de loon- en salarisbetaling aan de orde komt.

Men kent de verwijten dat door stopzetten van deze kredietverlening in sommige gevallen deze betaling abrupt moest worden beëindigd, zodat de lonen voor een minder lange periode kunnen worden uitgekeerd dan waarop men wettelijk of naar redelijkheid recht kan doen gelden. De banken hebben hierop meestal geantwoord, dat zij de zekerheid van de aan hen toevertrouwde middelen moesten laten prevaleren. Wat hiervan te denken?

In de eerste plaats moet worden opgemerkt dat het aantal desbetreffende gevallen uitermate gering is, al wordt aan ieder geval in de pers zoveel aandacht geschonken, dat dit soms anders lijkt. Bij de afwikkeling of het inkrimpen of reorganiseren van een onderneming doet zich het probleem voor, dat de opbrengsten reeds geruime tijd dalen, doch dat de uitgaven eerder de neiging hebben gelijk te blijven of te stijgen. Dit geldt niet alleen voor de vaste installaties, die onderhoud blijven vereisen, maar ook voor de lonen en salarissen, die nog blijven doorgaan, omdat voor de afwikkeling of de omschakeling zelf arbeid nodig is en omdat een 'sociaal plan' juist bedoelt om werknemers na enige tijd een aanvullende uitkering te geven in overeenstemming met de tijd gedurende welke zij aan de onderneming verbonden waren. Deze uitgaven behoren logischerwijze ten laste te komen van het eigen vermogen van de onderneming, dat nu eenmaal in onze maatschappijvorm het risico draagt. Voor een financiële instelling, waaraan gevraagd wordt om voor deze uitgaven krediet te verlenen, ontstaat het probleem dat de terugbetaling onzeker is, omdat niet vaststaat dat het eigen vermogen van de debiteur dat in de geschetste situatie toch al geleden heeft, voor

deze terugbetaling voldoende is. Zou dan toch krediet worden verleend, dan zou bij het ontbreken van voldoende eigen vermogen van de in moeilijkheden verkerende onderneming, het eigen vermogen van de financiële instelling worden aangesproken, niet steeds in absolute zin, maar soms alleen doordat het eigen vermogen dan minder snel groeit dan anders het geval zou zijn. Dat maakt overigens geen verschil: kredietverlening zonder dat de terugbetaling naar het oordeel van de kredietverlenende instelling voldoende is gewaarborgd, kan niet van een dergelijke instelling worden verlangd.

Daar komt bij dat de bank zich steeds moet afvragen hoe bij een voortgezette kredietverlening de belangen van werknemers moeten worden afgewogen tegen de belangen van crediteuren. Voor werknemers geldt dan nog dat bij surséance van betaling of faillissement de loonbetaling voor 6 weken wordt gewaarborgd door de bedrijfsvereniging in het kader van de Werkloosheidswet.

Waar ik vooral voor zou willen pleiten, is voor een consistente opvatting omtrent deze kwestie. Het heeft geen zin de discussie telkens weer te beginnen, als er zich in een onderneming geruchtmakende moeilijkheden voordoen en het voortbestaan afhankelijk wordt van het al dan niet verlenen/verlengen van bankkrediet. Wie, anders dan in het bovenstaande wordt betoogd, van mening is dat er soms een plicht van een bank is om ter wille van de werkgelegenheid krediet te verlenen ook als de bankleiders dit uit het oogpunt van soliditeit en liquiditeit niet verantwoord achten, moet dit zeggen. Hij pleit dan naar mijn mening impliciet voor een eventuele subsidiëring door de aandeelhouders der bank aan de werknemers van de kredietbehoevende onderneming. Ik kan de ratio daarvan niet inzien.

4. Kredietverlening aan consumenten

Een aspect dat zeker van doen heeft met de verhouding van het bankwezen tot de samenleving betreft het consumentenkrediet. Men moet hierbij wel bedenken, dat in Nederland twee zaken tegelijk aan de orde zijn die goed onderscheiden moeten worden.

Enerzijds is aan de orde beperking van het totale krediet aan gezinshuishoudingen in verband met de door dit krediet mogelijk gemaakte en in sterke mate toenemende consumptie die tot een belasting van de lopende rekening van de betalingsbalans bijdraagt. Het gaat hier om een onderdeel van de monetaire politiek en het was niet mijn bedoeling deze in dit kader te behandelen.

Maar er is de laatste tijd tevens een geluid waarneembaar, dat de consumptieve kredietverlening in sommige gevallen leidt tot de zogenaamde overcreditering, d.w.z. tot een te zware belasting van de betreffende gezinshuishouding. Wat is hier de verantwoordelijkheid van de kredietverstrekende instelling? Vele van deze instellingen hebben die verantwoordelijkheid wel aangevoeld hetgeen blijkt uit de oprichting van de Stichting Bureau Krediet Registratie te Tiel. Behalve

‘risicobeperking van de kredietportefeuilles van de kredietgevers die beroepsmatig kredieten verschaffen’ wordt in de doelstelling van dit bureau ook genoemd ‘het tegengaan van overcreditering bij de daarvoor in aanmerking komende kredietnemers’. Uit de meer serieuze beschouwingen in de pers valt op te maken dat bij het BKR niet alle schulden van gezinshuishoudingen zijn genoteerd. In concreto worden genoemd de schulden aan zelffinancierende detailhandelaren en ook de debetstanden op giro- en bankrekeningen, benevens de belastingschulden.⁵

Daarnaast kan een gezinshuishouding, indien een geschikt onderpand aanwezig is, ook hypothecaire leningen opnemen voor andere doeleinden dan de financiering van het onderpand zelf. Het is zaak om bij het BKR een zo ruim mogelijke kring van kredietgevers te betrekken, liefst op vrijwillige basis, maar zo nodig door overheidsmaatregelen. Als dit zou lukken, moet het in principe mogelijk zijn te voorkomen dat iemand een schuldenlast opbouwt, die te hoog is in verhouding tot zijn inkomen. Veelal wordt gesteld, dat een volwassen burger ook in dit opzicht zelf zijn beslissing moet nemen en niet bevoogd moet worden. Veelal zal dit ook wel opgaan, maar er zijn gevallen, waarin anderen en met name de kredietgever niet geheel van hun verantwoordelijkheid worden ontlast, omdat de kredietnemer die verantwoordelijkheid niet aankan.

Als zou blijken dat de door de banken bij de kredietverlening gehanteerde richtlijnen te ruim zijn in die zien dat deze richtlijnen er weliswaar niet toe leiden dat grote verliezen worden geleden, doch dat een te groot aantal gezinshuishoudingen te hoge schuldenlasten aangaat, dan zou men die normen moeten herzien. Ik zie niet in waarom dat in onderling overleg tussen de banken, financieringsmaatschappijen en gemeentelijke kredietbanken niet mogelijk zou zijn. In ieder geval lijkt mij dit toch te prefereren boven een ingrijpen op dit terrein door de overheid. En ook zou men zich moeten afvragen of de reclame voor het consumptieve krediet soms een niet te agressief karakter draagt. Dit is altijd een moeilijke vraag: waar houdt de reclame op voorlichtend te zijn en wanneer krijgt deze een opdringerig karakter? En wordt door de banken ook gewezen op het gevaar van een te ruime opname van gezinskrediet? In een uitvoerige brochure van de (Belgische) Kredietbank, wordt in de paragraaf ‘Persoonlijke leningen en financieringen’ uitdrukkelijk gewaarschuwd tegen het gevaar van bijvoorbeeld opstapeling van kredieten.⁶ In de slagzinnen, waarvan de rechtstreekse reclame het moet hebben, is het moeilijk om voorbehouden en waarschuwingen in te bouwen, maar dan moet daar een goede voorlichting in woord en geschrift tegenover staan. Wellicht is het zo, dat bij een rechtstreeks gesprek van de bank met de potentiële kredietnemer de bezwaren van ‘overcreditering’ wel aan de orde komen, doch dat dit niet of veel minder gebeurt als kredietbemiddelaars een rol spelen (Ik meen,

5. Rob van Dijk, ‘Reclame verleidt tot meer schuld dan men aankan’, *Het Parool*, 17 maart 1979.

6. *Vraagbaak voor het gezin*, Kredietbank N.V. 1969, blz. 75.

dat de banken zich overigens niet kunnen onttrekken aan een beoordeling van wat bemiddelaars zeggen en doen). En bijzonder bezwaarlijk is het als de standaardisering zo ver gaat, dat de zaak alleen schriftelijk wordt afgedaan en voor een gesprek zelfs geen ruimte is.

Een wat grotere voorzichtigheid ten aanzien van het aanleggen van normen bij het geven van consumptief krediet dan strikt genomen bancair nodig is en een zekere terughoudendheid bij het maken van reclame en het bespreken van de situatie met de kredietnemer in het licht van zijn financiële omstandigheden zullen de verwijten op dit punt aan het bankwezen zoal niet geheel wegnemen, dan toch zeker aanmerkelijk verminderen.

5. Kredietverlening aan het buitenland

Van het binnenlandse krediet aan gezinshuishoudingen naar krediet aan buitenlandse overheden en ondernemingen, het is voor een grote bank slechts een stap. Mag een bank of zelfs moet een bank rekening houden met in Nederlands geldende opvattingen omtrent de min of meer grote verwerpelijkheid van buitenlandse regimes, als men overweegt aan de overheid van dat land of aan ondernemingen aldaar krediet te verlenen. Het is goed dat over dit soort zaken de laatste tijd serieus gedacht en geschreven wordt.⁷

Voorop staat voor mij dat kredietverlening een ethische kant heeft: indien zou vaststaan dat een regime een zuiver onderdrukkend karakter heeft en dat daaraan niets goeds kleeft, en dat een krediet of investering daar niets ten goede verandert en het regime integendeel bevestigt, dan zal zo'n krediet niet moeten worden verleend. Als men een concreet voorbeeld wil: zo'n regime was bijv. het bloedige bewind van Amin in Oeganda. Ik noem met opzet een regime, waarvan het misdadige karakter zonder meer duidelijk is, al zal men aan een ethische beoordeling in concreto niet toekomen, omdat zo'n krediet reeds uit algemeen- bancaire overwegingen niet verleend had kunnen worden.

Ik meen verder dat bij een krediet aan de *overheid* van een land, die rechtstreeks verantwoordelijk is voor het daar heersende politieke regime, scherpere maatstaven moeten worden aangelegd dan bij een lening aan een *onderneming*. Dan moet ik wel zeggen, dat er buiten Europa, Noord-Amerika en Australië en Nieuw Zeeland bijna geen land is, waar de rechten van de mens worden gerespecteerd op een wijze die wij als juist zien. Zou men stellen dat elk krediet aan overheden of ondernemingen, dat in die situatie niet onmiddellijk verbetering brengt, niet moet worden verleend, dan zal men de financiële banden tussen ons bankwezen en de wereld buiten Europa en Noord-Amerika moeten verbreken. Maar dan zal men ook moeten accepteren dat daarmee een voordeel wegvalt, dat

7. *Investeren in landen met een verwerpelijk regime*, SMO-boek 6, 1978; Rechten van de mens: dilemma voor ondernemer, *De Werkgever*, 29 maart 1979.

in het analoge geval van investeren als volgt door dr. Albeda werd omschreven: 'Politiek neutraal zaken doen (de normale gang van zaken voor particuliere ondernemingen) heeft als onschatbaar voordeel, dat de verbindingslijnen blijven bestaan. Een particuliere onderneming, functionerend in een dictatoriaal geregeerd land, fungeert als een blijvende verbinding met het (grotendeels vrijere) buitenland.⁸

Het is dunkt mij de taak van het bestuur van de financiële instelling om elk door het buitenland gevraagd krediet ook te beoordelen op de vraag of het op kortere of langere duur kan bijdragen tot het welzijn van de bevolking en dan uiteraard brede groepen van de bevolking, dan wel een heersend onjuist geacht regime of de macht van een kleine groep zal versterken. Vaak zal men tot de conclusie komen dat in zekere mate beide het geval zal zijn en dan is een beslissing bijzonder moeilijk. De bankleiding zal zich natuurlijk mede oriënteren op wat bij de publieke opinie en de regering van het eigen land aan gedachten over het debiteurland leven, maar zij zal zelf een beslissing moeten nemen en zal zich voor die beslissing ook moeten verantwoorden.⁹ Daarbij mag de toevallige nadruk die het ene land in de pers krijgt boven het andere, geen rol spelen, evenmin het feit dat er met name in Nederland vele comité's zijn die ageren tegen commerciële contacten met dan weer dit en dan weer dat land.

Meent men dat een genuanceerde beoordeling door de bankleiding een te moeilijke zaak is of niet van haar gevergd kan worden, dan zal men op het kompas van de overheid moeten varen en met alle landen zaken doen, tenzij het uitdrukkelijk bij de wet is verboden. Ik geef echter de voorkeur aan de al eerder bepleite eigen visie van het bestuur van de bank.

6. Conclusie

De neutraliteit van een commerciële instelling is een belangrijk goed: bij gelijke bekwaamheid van de leiding, bij dezelfde vooruitzichten en bij gelijke zekerheid mag een bankinstelling geen voorkeur hebben voor de ene kredietnemer boven de andere.

De voorbeelden die hierboven werden genoemd duiden erop dat die strikte neutraliteit in de relaties van de bank met de samenleving wel steeds zo goed mogelijk betracht moet worden, doch dat deze niet steeds volledig is te handhaven. Soms zal een keuze moeten worden gemaakt en ik zou er in het bijzonder de nadruk op willen leggen dat die keuze moet worden gemotiveerd tegenover de samenleving en tegenover de eigen medewerkers. Voor wat de samenleving

8. W. Albeda, Politieke neutraliteit, *Economisch-Statistische Berichten*, 24 september 1975.

9. Los van het concrete verloop van die discussie meen ik dat de publikatie van de discussie terzake van leningen aan Zuid-Afrika tussen de AMRO-Bank en de Wereldraad van Kerken, zeer toe te juichen was. De briefwisseling is in extenso opgenomen in het in noot 7 genoemde SMO boek 6.

betreft zal dit kunnen in publikaties, in persconferenties en op aandeelhoudersvergaderingen. Naar binnen toe is de Ondernemingsraad het geschikte orgaan om aan die verantwoording concrete inhoud te geven. Niemand kan op de stoel van de bankleiding gaan zitten als het om het nemen van genoemde concrete besluiten gaat, maar wel dient die leiding elke gelegenheid aan te grijpen om de achtergronden van haar beleid duidelijk te maken, zodat ook haar medewerkers tegenover de buitenwereld dit beleid kunnen verklaren. Voorts zou ik er op willen aandringen dat de bank niet wacht totdat zij terzake van haar contacten met de samenleving onder druk wordt gezet. Zij zal de problemen moeten zien aankomen en zich daarop tijdig een visie moeten eigen maken, soms individueel, in voorkomende gevallen tezamen met collega-instellingen. In wat oudere beschouwingen over onze samenleving werd nogal eens gesproken over de wederzijdse vervlechting of doordringing van staat en maatschappij. Ook van de relatie bankwezen - maatschappij kan men zeggen dat beide steeds meer verstrengeld raken. Het is zaak om de verantwoordelijkheden die dit meebrengt onder het oog te zien en te aanvaarden.